

HİLMİ ZİYA ÜLKEN'DE MUHAFAZAKÂRLIĞIN TEMELİ: BİLGİ ve DEĞER

*Nazmi AVCI**

ÖZET

Varlık olarak insan, deneyim ve ussallığı ile uygulayıcı bir ayrıcalığa sahiptir. Ancak, onda kişiliğin kuruluşu, organik veya ruhsal, önceden kurulmuş ve hazır bir yapı değil, bilgi ve değer sürecinin bir eseridir. Değerler, insanlar ve olayları değerlendirmede kullanılan ölçütler arasında en üst sırada yer almaktadır. Aynı zamanda asıl gerçeklik, değer ile bilginin birbirine en yakın olduğu noktada tezahür etmektedir. Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesinde olduğu gibi, insanda kişiliğin kuruluşu, organik veya ruhsal, önceden kurulmuş ve hazır bir yapı değil, bilgi ve değer sürecinin bir eseridir. Bunun için her insanın kişiliğinin kuruluşunda süje-

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi email: nazmiavci@sdu.edu.tr

leşen bir bilgi olduğu kadar, süjeleşen ve içe katlanan bir değer, yani değerlerin süjeleşmesi vardır.

Anahtar Kelimeler; Hilmi Ziya Ülken, Muhafazakârlık, Bilgi ve Değer.

GİRİŞ

Toplumbilimciler ve toplumsal konularla meşgul olan düşünürler arasında üzerinde en çok tartışılan konulardan biri de muhafazakârlığın kapsamında olan değerler bahsidir. Konuya olumsuz yaklaşan toplumbilim düşünürlerinin bir kısmı, toplumsal değerlerin aslında gerçeklikle ilişkisinin bulunmadığını, daha çok onların sosyal bilim çalışmasının dışında birer psikolojik ve etik olgu olarak irdelenebileceğini ileri sürerlerken, bir kısmı da felsefenin bir sorunsalı olarak yaklaşmışlardır. Her şeye rağmen yine de sosyolojik çözümler noktasında değer yargıları konusu gündemden hiç düşmemiştir. Sosyoloji “değerlerden arınmış” mı olmalıdır? Öyle ise, “değerlerden arınmış” olmanın anlamı nedir? İlke olarak, sosyologlar arasında bu konuda geniş ölçüde bir görüş birliğinin mevcudiyetinden söz edilse de, ancak pratikte, bu sorulara verilecek yanıtlar üzerine geniş tartışmalar yapılmıştır. Örneğin, Weber, değer yargılarının yeri hakkındaki görüşleri ile, ilk sosyologlar arasında bu konuda en net tavrı ortaya koyanların öncüsü kabul edilmektedir. O, ilk iş olarak, sosyolojik çözümlemenin değerlerle, amaçlarla ve politik reçetelerle ilişkisi konusunda süregelen kavram kargaşasını gidermeye çalışmıştır (Bottomore, T.; Nisbet, R., 1997: 684).

Değerler, insanlar ve olayları değerlendirmede kullanılan ölçütler arasında en üst sırada yer almaktadır. Bu yönüyle onlar ideal ve arzu edilen davranış biçimlerini ifade eden somut koşullar ve nesnelere aşan üst düzey kavramlar veya doğru kararlara varılmasında bireylere yardımcı olan genel ilkeleri içermektedir. Onlar birey ve toplum için dış dünyadaki nesnelere taşıdıkları (doğa ve toplum fenomenlerinde yatan iyi ve kötü, güzel ve çirkin vb.) olumlu ya da olumsuz anlamlarını gösterecek biçimde, toplumsal olarak kabul görmüş değerlendirmeleridir (Frolov, 1997: 98). Yani, tutumların, ideolojilerin ve ahlaksal yargıların önemli belirleyicileri olan değerler, insanların dış dünyayı algılamalarında da önemli paya sahiptirler. Bu nedenle değerler üzerine yapılacak araştırmalar hem bireylerin hem de toplumların ve kültürlerin anlaşılması açısından önemlidir. Böylece bireysel açıdan tutum ve davranışlar hak-

kında bilgilenmenin yolu açılırken, toplumsal ve kültürel açıdan farklı toplum ve kültürler arasında kıyaslama yapabilme, incelenen toplum ve kültürlerin ideal düşünme, davranma biçimleri hakkında bilgi edinebilme ve değerlerin gelişmesinde etkili olabilecek faktörleri saptayabilme olanağı da ortaya çıkarılabilecektir(Erdem Artan, Börü, Yurtkotu, 2005: 13).

Değerler problemi konusundaki yaklaşımlarıyla önemli bir yere sahip olan düşünür Wilhelm Dilthey'dir. Onun düşüncesine göre sosyal davranışı atomda olduğu gibi "dışarıdan" anlamak olası değildir. İnsanı harekete iten ve sosyal eylemi meydana getiren, insanın içinde taşıdığı, ona kılavuzluk eden bazı "değer"ler ve "anlam"lardır. Bu arada dış koşullar da insanların toplumsal davranışları üzerinde etkili olmakta, fakat insanların "değer"leri hesaba katılmadıkça sosyal davranışları anlaşılammamaktadır. Bunun bir diğer sonucu da şöyledir; insanlar dış dünyayı algıladıkları zaman, bunun tümünü değil, yalnız kendi değerlerinin süzgecinden geçen kısımlarını algılamaktadırlar(Mardin, 1993: 49-50).

Dilthey, insanların her zaman, insanlara özgü inanç, eğilim, değer, norm, ide, kural, tasarım türünden şeylerin yönlendirdiği bir insani ilişkiler ağı içinde olduklarını ve her şeye bu yaşamının içinden baktıklarını söyler. Bu durum insanların toplu halde yaşamaya başladıklarından beri böyledir; yani bu yaşamının kendisi, tarihsel olarak oluşan bir şeydir ve insani-toplumsal olan her şeyi içermesi bakımından, yaşama "tarihsellik"den ve doğadan farklı bir oluşum olarak da "tinsellik"den başka bir şey değildir. Dilthey'a göre, doğal durumdan toplumsal duruma geçtikleri aşamadan itibaren insanlar, kendi koydukları kural, değer ve normlardan örülmüş bir çevrede yaşamaktalar, kendi yaratıları olan bu kural, değer ve normlar, sonradan yine insan eylemlerini belirleyen neden ve motifler olmaktadır(Özlem, 1986: 70).

Kuçuradi'nin düşüncesinde ise varlıksal anlamda yüceleştirdiğimiz unsurlar ve duyusal olarak yaşantımızı biçimlendiren olgular mükemmelin bizatihi kendisi değildir. Ancak bizim için gerçekliği kabul edilmiş ve kazanılmış edinimlerdir. Gerçek olan betimlenmiş ve belirlenmiş olduğuna göre artık onun üzerine mükemmeli tesis etmek kolay olacaktır. İşte, bu tesisin sürekliliğinde en büyük rol birey ve toplum yaşamında görmezlikten gelemeyeceğimiz "değer"lere düşmektedir. Çünkü birey olarak kişinin, yani içinde buldukları toplumsal ilişkilerde insanların, insanın olanaklarını gerçekleştirebilmelerinin koşullarının bu bilgisi, bireyin değerlerini ya da toplumsal değerleri oluşturmaktadır(Kuçuradi, 1986: 171).

Kısacası, birer gerçeklik olan bu değerler alanlarının, aslında birey ve toplum yaşantısında anlamlılığını sürekli kılabilmesinin temelinde “koza”sı olarak kabul ettiğimiz muhafazakârlık düşüncesinin olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, bireylerin ya da toplumların yaşantılarında muhafazakarlık anlayışında zaman zaman anlam kaymaları yaşanıyorsa, burada ilk hasara uğrayacak, örselenecek alan değerler alanı olacağı kuşkusuzdur.

“Muhafazakârlık” düşüncesinin bir felsefi ya da sosyolojik mesele olduğu kadar, bir süreç meselesi olduğu da anlaşılmaktadır. Ergil, muhafazakârlığın bir düşünce akımı olarak doğup biçimlenmesinde üç tarihsel olgunun büyük rol oynadığını ileri sürmüştür. Bunlar; Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma Hareketi’dir. Bu üç olgunun tarih sahnesine çıkmasıyla beraber önceden beri var olan gelenek, değer ve düşünce akımı varsa hepsi ya yadsınmış ya da yok edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu tarihsel olguların alt-üst ettiği bir dünyada, bireylerin ve sosyal grupların içine düştüğü kaos ve endişe duygularıyla beslenen, istikrarın ve geleneğin erdemlerini yücelten bir siyasal-düşünsel cereyan olarak muhafazakarlığın doğuşunu kaçınılmaz kılmıştır (Ergil, 1987; 269).

İnsel’e göre ise, muhafazakârlık, modernliğe bir tepki hareketidir ve modernidir. Modernle de eş zamanlıdır. Değişen toplumsal değerlerin ilk anda yarattığı boşluğa tepki olarak geleneksele sarılan muhafazakâr dünya, geleneğin diriltilmesi ve yeniden kurulmasına çalışır. Ancak bu oluşma hali geleneksel düzende var olandan farklı olacaktır. Bu süreçte muhafazakâr tahayyül, geleneği yeniden kurmak çabasına girdiğinde, laikleşmiş, dünyevileşmiş bir yaşam ve toplum anlayışıyla eşzamanlı olduğunu gösterir. Artık geleneğin yeniden kuruluşu, bilinçli bir toplumsal iradenin sonucu olacaktır (İnsel,1995: 65).

Bu iki yaklaşımdan anlaşılmaktadır ki, muhafazakârlık düşüncesinin biçimlenmesinde toplumsal süreçler başat rol oynamaktadır. Lakin içeriğinin oluşmasında gelenek ve değerlerinin rolünü göz ardı etmemiz mümkün değildir. Değerler ise, ahlaksal, estetik, dinsel vb. olmak üzere birtakım çeşitlilikler oluşturur. Ancak içerikler farklı alanlara ait olsa da, bütün değerler insan yaşantısında anlamlıdır ve yaşamı anlamlı kılmaktadır. Çünkü insan içinde bulunduğu gerçekliği değerlendiren tek varlıktır ve gerçekliği değerlendirerek eylemde bulunur. Onun bu gerçekliğin bilincinde olması, değerlendirip anlamlandırması bilgi-değer ilişkisini doğurmuştur. Çünkü her bilginin yaşamaya ihtiyacı vardır. Her bil-

ğinin kendine özgü değeri yanında yaşamayla da kazandığı bir değer alanının oluşması kaçınılmazdır. Biz de bu ilişkiyi Hilmi Ziya'nın muhafazakârlık anlayışında izah etmeye çalışacağız. Ancak onun bu konudaki düşüncelerini izah etmeden önce "muhafazakâr"ı "Sosyoloji Sözlüğü" adlı eserinde nasıl tanımladığını belirtmekte yarar görüyoruz. Yazara göre muhafazakâr; "siyasi hayatta adetler ve geleneklere uyan ve kökten değişiklik istemeyen görüş"tür(Ülken, 1969: 209).

Hilmi Ziya Ülken'in Bilimsel Kişiliğinde Muhafazakârlığın Temeli

Varlık olarak insan, deneyim ve ussallığı ile uygulayıcı bir ayrıcalığa sahiptir. Uygulanan ise, eylemsel özelliği sürekli olandır. İnsanın biyolojik ve fizyolojik özelliği de böyle bir işleyiş üzerinedir. Onun diğer varlıklar arasındaki özel konumunu ya da değerini sağlayan/değerli kılan da eylemsellikleri ya da değerleridir. Dolayısıyla "değer" atfedilen ve insanın varlıksallığı ile eşdeğer görülen bir davranış için de sürekli eylemselliği görmemiz gerekir. Nitekim felsefi düşünüşün ötesinde yaşayan birey dahi eylemselliğine en yakınında olanla ilişkilendirerek başlar.

Bilindiği üzere insanın gelişimi biyolojik, fizyolojik ve psikolojik yönleriyle genelden özele doğrudur. İnsan, yakınında olanları bir taraftan içselleştirirken, bir taraftan da bu içselleştirdiği edinimleri eyleme dönüştürür. Bu haliyle de o gelişimini, yakından uzağa ya da içten dışa (merkezden çevreye) doğru göstermektedir. Bireyin tutum ve davranışlarını yön vermede "değer" yüklemeleri de en yakın çevresinden olacağı için, onları pratikleştirirken en yakınındakine göre anlamlandırarak ve şekillendirecek, dolayısıyla sahiplilik duygusu içinde doğal bir içeriğe büründüreceklerdir. Felsefi düşünüşlerin, birey ve toplum yaşamı için idealize ettikleri ile icra olunan edinimler arasındaki değerler dizisini önemsemeleri, insanoğlunun doğrudan bu varlıksal ayrıcalığı ile ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Neticede idealleştirmeler de bu vaziyet üzerine olacak ki; içinde yaşadığımız toplum ideal toplum olmada bizim için ayrıcalıklı; kimlikli varlığımız bizim dışımızdaki kimliklere göre bizim için en mükemmel; sahip olduğumuz semboller hiçbir şeyle kıyaslanamayacak kadar bizim için yücedir. Bütünüyle bizim hem düşüncemizde hem eylemlerimizde bu süjeleştirmelerimiz ve bilincinde olarak benimsememiz kendi kişiliğimizin kuruluşu gereğidir.

Hilmi Ziya Ülken'in düşüncesinde olduğu gibi, insanda kişiliğin kuruluşu, organik veya ruhsal, önceden kurulmuş ve hazır bir yapı değil,

bilgi ve değer sürecinin bir eseridir. Bunun için her insanın kişiliğinin kuruluşunda süjeleşen bir bilgi olduğu kadar, süjeleşen ve içe katlanan bir değer, yani değerın süjeleşmesi vardır(Ülken, 2001:322).

Hilmi Ziya'nın muhafazakârlığını anlamlandırabilmek için de öncelikli olarak onun bilimsel kişiliğinden hareket etmemiz isabetli olacaktır. Onu "bilimsel kişiliği" ile tanımlamak gerekirse; "aklın müptelası" olarak tanımlayabiliriz. Çünkü Ülken'in düşün dünyasında "ilk olgu" problemi de dâhil, akla başvurulmadan ve bilgisel değere ulaşmadan baki olan hiçbir olgu yoktur. O, her zaman bildikleriyle hesaplaşmanın, onları kontrol etmenin ve temellendirmenin gerekliliğine inanmıştır. Çünkü gündelik olaylardan edinilmiş gelişigüzel bilmeler bizi çıkmaz yollara sürükleyecektir. Zira bilmediğimiz ve bilemeyeceğimiz bir ilkedan kuvvet alarak eylemimizi nasıl aydınlayabiliriz? Ne ahlak, ne hukuk, ne din bildiklerimizle hiçbir ilgisi olmayan ve bize anlayacağımız şeylerle hitap etmeyen bir kural veremez; verirse o kural görgü ve anlayış dünyamızın dışında kalacağı için uygulanamaz. Öyle ise eylemlerimizin düsturlarını da bilgi yolundan geçerek aramalıyız. Ona göre doğru bilgiye ulaşmanın yolu da bilimlerin bilimi veya evrensel bilim olarak kabul ettiği felsefeden geçmektedir(Ülken, 2001: 10-11). Yazarın "Bilgi ve Değer" adlı eserinde geçen şu sözleri sanırım meramımızı açıklayıcı olacaktır;

"Masamın üstünde bir yığın defter, şurada bir hokka, ötede bir kağıt görüyorum. Pencereden bakınca şu karşı evin damını, kalorifer bacalarını, daha ileri geçen yoldan arabaları fark ediyorum. Bunlar, hareketli veya hareketsiz şuradaki varlıklardır. Benden ayrı oldukları gibi birbirlerinden de ayırdırlar. Parçalanabilir ve her parça ayrıca kendi başına vardır... Bu kendi başına bulunan, birbirinden ayrılabilen, şeyler, şurada ve oradaki varlıklara, (yeni bir terim benimseyerek) şu-varlık diyoruz.

Şu-varlıklar tikeldirler, gündelik bilgiyle kavranırlar, kendi başlarına vardır ve aralarında doğrudan doğruya hiçbir bağlantı kurmadığımız empirik bilginin konusunu teşkil ederler. Bizim duyu izlenimlerimiz ve zihnimizde tasarladığımız hayallerden yapılmış değıldirler... Gerek şu-varlıklar, gerek anlamlı varlıklar bizim dışımızda vardır. Her ikisi de dış âlemi meydana getirirler. Tikeldirler, parçalara bölünebilirler... Fakat insanda, asıl insan olarak, bilgi denmeye layık olanlar bunlar değıldir... İnsanda asıl önemli olan bu dereceyi aşan bilgilerdir ki, bunları başlıca iki büyük gruba ayırabiliriz; Objektif dediğimiz kişisel görüşlerimize bağlı olmayan genel bilgi grubu ve diğeri, doğrudan doğruya, insan olarak kendi varlığımıza ait olan sübjektif bilgi (Ülken, 2001: 17-19)."

Ülken'e göre bu iki bilgi grubu, gerçekte bizim mana ve maddeden müteşekkil âlem düzenini anlamada bir rehber, bir ışık olacaktır. *"Bu ışık ihtiyacı insanlığın uyanışından beri kuvvetle duyulmaktadır. Bu ışık kalbin ve inancın ışığı olmadan, onlara yol açan ilk olgunun ışığı olacaktır. Öyle bir ışık yoksa, insanın kendine huzur vermesi ne işe yarar?"*(Ülken, 2001: 9)"

Yazarın ifadeleri bilimsel kişiliğinin umdelerini açıkça yansıtmaktadır. Onun asıl kişiliğinin alanlarını felsefi düşünüş belirlemiştir. Felsefi düşünüş, onun muhafazakârlık düşüncesinin oluşumunda da büyük bir öneme sahiptir. Diğer bir ifadeyle, yazarın muhafazakârlığının temellerinin rast gele atılmadığı ve akıl süzgecinden geçirilmeden kabul edilmiş anlatılardan ibaret olmadığıdır. Bir yazarın ifadesiyle O, *"Efarist gibi, hiçbir fikrinde inatçı olmadı, şovenistlik yapmadı, kimseye düşmanlık etmedi, ulusunu, ülkesini, insanını, insanlığı daima sevdi. İlmîni, felsefesini hep bunların hayrı, iyiliği için kullandı. Bunları yaparken de: Alsidas gibi soyut hakikatten, gerçekten başka bir hakikat olmadığına inanmamazlık etmedi. Eflatun'dan fazla Eflatunculuk yapmadı* (Değirmencioğlu, 2002: 38).

Hilmi Ziya'da Bilgi ve Değerler Alanı

Yazar, tüm insani etkinliklerimizde ya bir gerçeği araştırdığımızı, ya bir değerlendirme yaptığımızı, ya da bir şeyin yalnızca var oluşunu tespit ettiğimizi beyan eder. Ona göre bir bilgi değerli olmaksızın doğru veya yanlış olabilir. Bir üçgenin iç açılarının toplamının yüz seksen derece olması gibi hükümler doğru birer hükümdür. Fakat bir değer ifade etmez (Ülken, 2001:193–194). Yine yazara göre, yalnız var olan bir şeyin değeri olabilir. Değer, varoluş alanına aittir. Var olmayan şeyin değeri olamaz. Var olmayanın gerçekliği değil, yalnız var sayılan şeyin gerçekliğinden söz edilebilir. Ülken, değerde asıl olanın değer mantığından öteye, sezgi olduğunu söyler. Çünkü asıl olan değer varlığıdır, değer üzerinde verilen hüküm değildir. Bizde değerler mantığı vardır. Değer, gerçeklik nevinden ifade edilince bir değer mantığı halini alır. O, gerçeklikten ayrı, kavram ve önermelerle hakikat diline çevrilebilir. Yani *"hakikat hükümlerinde varlık halini tasdik veya inkar edeceğimiz zaman, "imek" fiilini kullandığımız halde, değer hükümlerinde bir varlığı bütün özellikleri ile tespit ederiz. "İnsanın kahraman olduğu iyidir demeyiz. Kahramanlığı bir hakikat haline getirdiğimiz için insanın kahraman olduğu doğrudur diyebiliriz. Bunu değer hükmü şeklinde ifade etmek istersek, "insanın kahramanlığı yücedir" deriz* (Ülken, 2001:195)."

Ülken'e göre değerler; içkin değerler (teknik-sanat, fikir), aşkın değerler (ahlâk, din) ve normatif değerler (dil, hukuk, iktisat) olarak üçe ayrılmıştır. İçkin değerler insanın doğa malzemesini kullanarak meydana getireceği kültürü oluşturur. Teknikte toprak, su, maden gibi doğa unsurlarından faydalanılarak el ve kafanın ortak çalışmasıyla aletler, cihazlar, makineler imal edilir. Sanatta renkler, sesler, taş ve çamurdan faydalanılarak el ve kafa çalışmasına duyguların katılmasıyla sanat eserleri ortaya konulur. Fikirde gözlemler, deneyim ve akıl yürütmeden faydalanılarak el ve kafa çalışmasıyla bilgi ve kavram sistemleri kurulur. Bu üç değer alanında birincisi duyulara, ikincisi duyular ve duygulara, üçüncüsü onlar yardımcı ile kavramlara dayanır. Fakat her üçü de insanın şuur muhtevaları olan doğa ve zihin verimlerinden imal ettiği şeylerden ibarettir. Bunun için onlara içkin (immanent) değerler diyoruz. Aşkın değerler insanın kişi olarak başka insanlarla dünyada ve dünyadan ayrıldıktan sonrakilerle münasebetlerine aittir. İçkin değerler ister birey ister topluma ait olsun intersubjektif olarak kalır; değer olarak şuur alanını aşamaz. Aşkın değerler ise kişinin "başkası" ile ve "başka âlem" ile münasebetine aittir. Başkası ve başka âlem şuur dünyasına kapalıdır. Ona bilgi ile nüfuz etmeye imkân yoktur. Kişinin başkasını anlaması, kişilerarası münasebetlerin kurulması bilerek değil inanarak mümkündür. Aşkın değerler bilme alanını aşar, inanma alanını teşkil eder. Ahlâkî erdemlere bağlılık bilerek değil, inanarak sağlanır. "Başka âlem"le münasebetten ibaret olan din de ahlâktan farklı bir şekilde yine inanarak kurulacaktır. Bunun için bunlara aşkın değerler denilir. Normatif değerler içkin ve aşkın bütün değer yaratışlarının değişiminde, karşılaşmasında, ifadesinde ölçü (*etalon*) vazifesi görürler. Bu sebeple onların içkin ve aşkın değerler gibi ayrı sahaları yoktur. Yalnız onların değişme, karşılaşma ve ifadelerinde ölçü veya norm vazifesini görürler(Ülken, 1967; 245-246).

Hilmi Ziya'ya göre gerçeklik, değer ile bilginin birbirine en yakın olduğu noktadır. Ancak değer olan hakikat olduğu gibi, hakikat olan değer de vardır. Değer hükmü asıl değer değil, değerlerin bilgi dili ile ifadesidir. Ülken'in yaklaşımında, bir şey ne kadar somutsa o kadar değeri vardır. Aksine soyutlaştıkça o kadar değerden uzaklaşır. Soyut kavramların değeri yoktur, onların gerçekliği vardır. Bu soyutlamalarla değer, hakikat türünden ifade edilir. Yani bir değerler mantığı kurulur. Böylece değerlerin kendisi mantık değil, sezgi alanı olmaktadır. Dolayısıyla "Tanrı üstün değerdir" denildiğinde yaşanmış ve duyulmuş olarak bir

değerdir; soyut kavram olarak da hakikattir. Aynı şekilde “ahlaki hayat” yaşanmış varlık olarak değer, kavram olarak hakikattir. Bütün değerler sezgiler ile keşfedilir. Hakikat araçları, akıl yürütmelerle kanıtlanır. Yani, bir şey somutlaştıkça değer karakterini kazanmakta, soyutlaştıkça da değerden uzaklaşmaktadır (Ülken, 2001: 196). Kısacası, yazarın bu izahlarında ortaya koymak istediği husus, değer hükümleri ile değerinin kendisinin farklı şeyler olduğudur. Neticede, değer hükümleri ile değer arasındaki farklılık, değer ve bilgi ilişkisini çağrıştırmaktadır.

Ülken, yaşamda bilginin tek başına yer almadığını söylemektedir. Değerlerin de bunda rolünün olduğunu söyler (Draman, 2007: 85). O, değer ve gerçek bilgi alanlarının birbirine karıştırıldığı düşüncesindedir. Örneğin, madde bir gerçektir, dolayısıyla hayat da bir gerçektir. Bunlar sezgiler veya iç duyular ile kavranır. Ancak bütün bu gerçek bilgiler aynı zamanda birer değer olabilirler. Hayat bir biyolojist için gerçek, fakat yaşayan için değerdir. Mimari eserler birer değerdir. Anlaşılacağı üzere değer bakış açısına göre değişiklik gösterir (Ülken, 2001:197).

Yazara göre değerler alanına, her türlü evrim ve derecelenme düşüncesi dışında sırf öz olmaları bakımından yaklaşıldığı zaman bu genel yaklaşım gösteriyor ki, değerde başlıca iki temel vardır; Birincisi bilgi, ikincisi inanç. Değerler bir bakımdan bilgiye, bir bakımdan inanca dayanmaktadır. Fakat hangi değerlerin yalnızca bilgiye ait olduğu, hangilerinin yalnızca inanca ait olduğu başlangıçta bilinmez. Ancak, bunlar duran değil, hareketli bir halde tetkik edilince anlaşılır. Sonuçta bütün değerlerde türlü nispetlerde bir bilgi ve inanç payının varlığı görülür. Mesela, teknik değerinde, bilgi payı daha çok olmakla birlikte en az derecede bile olsa yine de bir inanç payı vardır. Ahlâk değerinde inanç payı daha yüksek, bilgi payı daha azdır. Demek ki bilgiyi ve inancı eğer iki kutba koyacak olursak, değerleri bir skala üzerinde hareket ettirdiğimiz takdirde görürüz ki teknik değerlerde bilgi payına en çok, inanç payına en az ihtiyaç vardır. Ahlâki ve dinî değerlerde inanç en çok, bilgi payı ona göre en azdır. Fakat hiçbir zaman hiçbir değerde, yalnızca bilgiye veya yalnızca inanca dayanıyor demek kabil değildir (Ülken, 1965: 8).

Düşünür, bütün değerlerin ilk vasfının çift kutupluluk olduğunu belirtmektedir. O, değerleri derecelendirirken yukardan aşağıya doğru bir sıralamaya gitmiş, yani sanat ve fikir değerlerinden normatif değerlere doğru bir skala oluşturmuştur. Yazarın değerler skalası şu şekildedir;

-Güzel-Çirkin

-Faydalı-Zararlı

-Doğru-Yanlış

-Kutsal-Kutsal dışı

-İyi-Kötü

-Haklı-Haksız, v.b (Ülken, 1965: 8).

Ülken'e göre bu çift kutupluluk hali bilgi alanında görülmemektedir. O, bu görüşünü şöyle örneklendirir; "Bir objeye baktığımız, burada bir bardak vardır dediğimiz zaman bu tespitte bir çift kutupluluk yoktur. 'Burada bardak var' fikri yanlış ise, birisi de der ki; 'Yanıyorsun, burada bardak yoktur.' Şu halde bu bir doğruluk hükmü olur. Ya burada bardak vardır yahut yoktur. Eğer bu bir gerçek hükmü değil de, bir doğruluk hükmü ise o zaman yine bir çift kutup teşekkül eder, fakat bu değerler alanında güzelin çirkin karşısında, iyinin kötü karşısındaki gibi negatif değer değildir. Yani çirkin yalnızca güzel olmayan şey değildir. Menfi kutupta bulunan, ayrıca başka bir değerdir. Yani çirkin de bir değerdir. Hâlbuki doğrunun karşısında yanlış negatif değer değildir, yokluk halidir. Fakat biz hakikati bir bilgi problemi olarak değil, bir değer problemi olarak alırsak, yani hakikati de bütün değerler arasında bir değer gibi anlayacak olursak, o zaman başka değerler gibi hakikat değerinde de bilginle bilgisiz çift kutuplu bir değer olabilir ve o zaman bilgili ile bilgisiz tıpkı güzelle çirkin gibi iki kutup teşkil eder. Fakat o zaman hakikate başka bir açıdan bakmış oluyoruz. Acaba bu çift kutupluluk neden ileri geliyor? Neden dolayı gerçekte yoktur da, değerlerde vardır? Değerlerin gerçek üstünde bir varlık alanı olduğunu görebilmek için bu çift kutupluluk üzerinde durmak lâzımdır (Ülken, 1965: 9)."

Düşünür, değeri, bir eylem (action), bir etkinlik olarak kabul etmektedir. Değerde, gözümüzün önünde bilgi objeleri tarzında "işte şu değerdir" diye tespit edebileceğimiz sabit bir şey yoktur. Orada değerlendirilmekle olan bir diyalektik ilişkiler süreci vardır. Dolayısıyla; "değerlerin yaratılması aynı zamanda kişiliğin yaratılması demektir. Değerler genişledikçe kişi büyür, kişilik geliştikçe de değer aksiyonu genişler, yani Mimar Sinan Süleymaniye'yi yaptığı kadar Süleymaniye de Mimar Sinan'ı yapıyor. Süleymaniye bitince Mimar Sinan artık başka Mimar Sinan olmuştur. Ve bütün sanatçılar yarattıkları her eserde biraz daha zengin bir kişilik kazanmış olurlar. Kısaca bütün ruhî güçleri kendi değer yaratma süreleri sırasında biraz daha zenginlenir, bu diyalektik oluştta her iki yöne doğru genişleyen sanki bir yumak örülmektedir (Ülken, 1965: 14)."

Düşünür, değerın ne olduğunu daha iyi anlamak için değerlendirme üzerinde durmak gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre değerlendirme, türlü safhaları açısından ya bir değer tespittir ya değer vermedir, ya da değer yaratmadır. Değer tespiti, daha önce başkalarının yaratmış oldukları değerleri anlamaktır. Bir ahlakî hareketi anlamak, bir fikir binasını anlamak değer tespiti ile mümkündür. Gerek değer icadında, gerek değer yaratışında rol oynayan en esaslı olay iştir. İş, bazılarının tanımladıkları gibi yalnızca ekonomik bir olay değildir. İş bütün değer alanına yaygın olan bir olaydır. Yani ne kadar değer varsa, o kadar türlü iş vardır. Sanat işi vardır, teknik iş vardır, fikir işi vardır, dinî iş vardır, ahlâk işi vardır, v.b. Şu halde ne kadar çeşitli değer alanı varsa o kadar çeşitli özel anlamı ile teknikler vardır. Bunlar tekniğin tekniği, sanatın tekniği, fikrin tekniği, dinin tekniği, ahlâkın tekniği vb.dir. Din adamının merasiminde, ayinde kullandığı hareketler, siyasînin kütleyi sevk edebilmek için kullandığı ruhî ve fizikî araçlar onun tekniğidir (Ülken, 1965: 15).

Ülken'e göre her medeniyet bir değerler sistemi ve her devir de bir değerler düzenidir. İnsanı hayvandan, bitki ve maddeden ayıran, onlara üstün kılan kuvvetler bu değerler düzeninin temelini oluşturur. İnsan inanan, düşünen ve etki eden varlık olduğu için bütün medeniyetlerin temelinde bir inanış, düşünce ve hareket sistemi vardır. Dolayısıyla bu değerler düzeni, bir bilgi sistemi değil, bir inanış sistemidir ki, her tür bilgi ona dayanır. Bir medeniyetten başka bir medeniyete geçmek demek, bir inanış sisteminden başka bir inanış sistemine geçmek demektir. İnanış sistemi yıkılınca medeniyet de yıkılır. Medeniyetler arasında bir kültür çevresinden başka bir kültür çevresine inanışlar geçmez; bilgiler, yani onların aletleri geçer. İnanç ise, değerlerin dinamik temeli; ideoloji onun felsefi yorumlarından biridir. Bir inanış sisteminin yorum tarzına o sistemin ideolojisi denir(Ülken, 1953: 13).

Hilmi Ziya'nın muhafazakârlık anlayışının temelinde bilgi ve değer ilişkisinin olduğu en bariz açıklamalarını, onun değeri duyu verilerine göre incelemesinde de görüyoruz. Yazara göre değerler duyu verileri bağlamında incelendiğinde, karşımıza değer ve bilgi ilişkisinin ortaya çıkacaktır. Çünkü duyu verileri her iki alanın ortak konusudur. Nitekim, düşünce tarihinde bu ilişki ilk Yunan felsefesinde ortaya çıkmıştır. Yunan felsefesinde bilgi ve değer eşit olarak algılanmaktadır. Çünkü onlarda iyi ve kötü; doğru ve yanlış ile ölçülüyordu. Yani iyi insan doğru gören, kötü insan da yanlış görendir. Orta çağa gelindiğinde ise; bilgi ve

değerin eşitliği gitmiş yerine bilgi değerinin egemenliğine girmiştir. Değer akılla kavranamayınca, akıl dışı ve mistik değer görüşleri ortaya çıkmıştır. Yani iyilik ve kötülük bilgi ile belirlenemeyince kökleri tamamen mistik olarak kalmıştır. En son olarak pozitivist çağda ise; değer bilginin egemenliğine girmiştir. Dolayısıyla değer ancak bilgi ilkelerine göre incelenebilir. Manevi değerleri de bu şekilde düşünebiliriz. Sonuçta, sıcaklık-soğukluk gibi nitelik hükümleri nasıl kimya ve fiziğin nicesel ölçüm metodlarıyla aydınlanıyorsa, değer hükümleri de psikolojik, sosyolojik incelemelerle aydınlanacaktır (Ülken, 2001:251-252). Zira "değer/değerler" probleminin bugünün aydınlarının da meselesi olduğunu yukarıda bahsetmiştik. Son yıllarda özellikle batıda yapılan birey ve toplum yaşamına dair çalışmalarda "değer derecelendirmeli/değer ölçümlü" araştırmaların her geçen gün artarak devam ettiği görülmektedir.

Hilmi Ziya da değerlerin derecelendirmesi problemini tartışmıştır. Ona göre değer derecelendirmeleri çok farklı ve çeşitlidir. Değerlerin özerkliğini, her değer için başka değerlerle ölçülemez olduğunu düşünmek, bir değerler toplumu kabul etmek yerine, ancak bütün bunlarda insani değerlerin ortak bazı ilkelerinin bulunduğunu düşünmek daha elverişlidir. Bunlardan en belirginini taassup (fanatizm)'dur. Taassup yalnız dini değerlere ait değildir. Aynı zamanda değer hiyerarşisi kurma eğiliminde olan felsefelerin, ideolojilerin de başlıca sebebidir. Din gibi bir değeri hiyerarşik anlamda en üste koyarak değerleri derecelendirmek ve biçimlendirmek problem oluşturacaktır. Çünkü değerler, dinde dini bilincin gelişmesi için gerekli olan iradeyi sağlarlar. Bu anlamda irade değeri gerektirmez. Değer iradeyi gerektirir. Dolayısıyla iradeyi irade kılan, güçlü kılan değerlerdir. Böylece bir dini güçlü kılan mutlak anlamda o dinin kendisi değil, o dine ait olan değerlerdir. Ona göre dinsel değer ya da kutsal, her zaman dokunma yasağı (tabu) biçimindeki kolektif kural ile var olmaktadır. Öyleyse dinsel değer, sınırlama sisteminin bir belirtisidir. Değer temeli de gaye ve araç sistemi olarak yükümlülüktür. Değerin önermelerle bilgi türünden ifadesini ise, değer mantığı inceler. Hakikat, değerle bilginin birbirine en yakın olduğu noktadır. Bundan dolayı değerler alanı, inanç alanıdır. Bilme ve inanma ise, ruhsal etkinliklerden bağımsızdır (Draman, 2007: 112, 235, 249).

Marksistlerin, "din insan ruhunu fakirleştirir," türü sözlerini de eleştiren düşünür, şunu söyler; "*İnsan cemiyetlerinin yarattığı birçok büyük eserler ve birçok manevi değerler dinlerin içerisinde doğmuştur. Dinî hayat in-*

sanların bütün kolektif ruhî hayatını, üstün manevî değerlerini beslemektedir. Dinin kuvvetli devirlerinde, kültür de kuvvetlidir. İlim zihniyeti din ile düşman değildir. Gerçek ilmî zihniyet insanı dine götürür. İlim geliştikçe insanoğlu aczini daha iyi anlar” (Ülken,1981: 74–75).

Her şeyden önce Hilmi Ziya, insanın manevî varlık olarak bir değerler dünyası içinde yaşamakta olduğunu ve bu dünyayı en iptidaîlerinden başlayarak en ulvilerine kadar mertebelendirdiğini kabul etmektedir. Yazarın düşüncesinde, en aşağı varlık tabakası olan madde âleminde en rahat ve kolay işleyen zekâ formları, canlı varlıklar söz konusu olunca birçok güçlüklerle karşılaşır. Bitki tabakasından insan âlemine geçtikçe de bu güçlükler çoğalır. Dereceli olarak aklın nüfuz edemediği sahalara ortaya çıkar. "İnsandan objektif ruha ve üstün değerlere geçince nüfuz edilemez saha daha da büyür. Aklın en az işlediği saha, bu derece derece yükselişte, din sahasıdır. Bundan dolayı dogmatik metafiziğin yıkılışından beri irrasyonelle ilahiyat doğmaya başlamıştır. Allah fikri Gusdorf'un dediği gibi sistemlerin sistemi değildir. Tam tersine, sistemlerin başarısızlığından veya artık işlemediği ve hüküm sürmediği bir sahanın varlığından doğan bilgi dışındaki bir hakikat sahasıdır. Jaspers'in dediği gibi orada artık bilginin hakikatinden değil, imanın hakikatinden söz edebiliriz (Ülken, 1958: 163, 232-233).

Dinî hakikat, Aşkın Varlığa yani akılla kavranması mümkün olmayan varlığa ait hakikattir. Dolayısıyla dinin hakikatine bilgi hakikati değil, ancak iman hakikati diyebiliriz. Herhangi bir bilgi fiili ile dinî hakikate ulaşmak için yapılan bütün çabalar başarısız kalmaya mahkûmdur. Bilgi, ister istemez sınırlı kalacak, "Mutlak ve Aşkın Varlık"a çarpacak ve kırılacaktır. Fakat bununla beraber bilgi, hiçbir zaman aşkın varlığa çevrilmekten vazgeçmeyecektir. Çünkü kendi kendini kabul edişi ancak sonsuzla, sınırsızla, mutlakla çevrildiğini kabul etmesinden ileri gelir (Ülken, 1958: 244).

Yazara göre İslam'ın ahlak anlayışı onun muhafazakârlığa dair tüm anlatılarının adeta bir yansıması gibidir. Ona göre, İslam ahlakı, akılla iman, tabiat ile tabiatüstünü birleştirmektedir(Ülken, 2001: 37). İlimle iman birleştiren kimse ise, bütünlüğe, birliğe, insanlığa ulaşandır. O yalnızca bilen ve inanan değil, hepsinin ötesinde o, gerçeklerin bütünlüğünü iç ve dış gözü ile görür. Eski cemiyetler "doğru olunuz" demiş, dinlerde bizi doğru olmak için tehdit etmiş, ne değeri var? Doğruluk bir hükmü takip ettiren ve cebrin arkasından geldikten sonra bütün asilliğini kaybetmiştir. Çünkü cehennem tehdidiyle ve kanun korkusuyla elde edilen doğruluk,

sahneye zorla sürülen gözleri yaşlı bir çocuk gibidir ki, şaşkın hareketleriyle bütün temsili bozacaktır. Ruhunda kudret olmayan ve dıştan sürüklenen insanın görerek doğruluğu neye yarar?(Ülken, 2010: 42, 81).

SONUÇ

Hilmi Ziya Ülken bir düşünür olarak muhafazakârdır. Ancak onun muhafazakârlığında ne taassup belirleyici olmuş, ne de dogmalar etkin olmuştur. O “Hakikat” olan ile bilgiyi düşün evreninde buluşturabilmiştir. Değerler, Ülken’e göre, insanın inançları ile eylemleri arasında adeta bir rabıta görevini üstlenmiştir. Çünkü değerler, varlık âleminin kendisi anlamlı kılan, kıymetleştiren kendisine muhtaç olduğumuz, kendisini aradığımız, bizi tamamlayan şeylerdir. Bu en ilkel şeklinden en yüksek derecesine kadar bütün değerleri içine alabilir. Suyu muhtacım dediğimiz zaman, kendisine muhtaç olduğumuz için değerli olan bir şeyi ifade ediyoruz. Su bir değerdir dediğimiz zaman, her susadığımız vakit kendisini aradığımız ve kendisi ile ihtiyacımızı tamamladığımız şeyi anlıyoruz. Hilmi Ziya’nın şu ifadeleri belki onun ne düşündüğünü, bizim nasıl düşünmemiz gerektiğinin açıklaması olacaktır;

“Biz toplum içinde çevremizce takdir edilmeyi, vefalılığı, dostluğu, samimiliği birer değer görmekteyiz. Çünkü bunlardan yoksun olduğumuz zaman, kendimizde bir şeyin eksikliğini duyuyoruz, bir sanatçının meydana getirdiği eser, bir beste veya tablo gibi marangozun yaptığı dolap değerlidir. İhtiyaçların meydana getirdiği eser, diyelim, ateş, bir değerdir. Fakat icat eseri olan şeyler daha sonra birtakım keşiflerin aracı olabilir. Isınabilmek için bazı icatlar yapıyorsak, buradan ısıyı meydana getiren kanunları, yani Carnot ilkesini, Joule ve Meyer kanunlarını buluyoruz. Mesafeyi kısaltan taşıt araçlarının icadı bir değerdir. Fakat bu icat bir insan vesilesi ile toplumun eseridir. Yani hem toplumsal hem bireyseldir. Bir değer kazanılışı her birimizin olduğu kadar hepimizin de kazancı demektir. Teknik icatlar ve bilimsel keşifler gibi, gerek maddî gerek manevî bakımdan bizi tatmin eden bütün değerlerde ortak bazı özellikler vardır. Bu özellikler onların ya akla, ya gözleme ve deneye yahut her ikisine birden dayanarak meydana gelmiş olmalarıdır(Ülken, 2001; 202)”. ∇

KAYNAKLAR

- BOTTOMORE, Tom ve Robert NISBET (1997), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Çev.: Mete Tunçay, Aydın Uğur, Ayraç Yay., Ankara.
- DEĞİRMENCİOĞLU, M. Coşkun (2002), "Hilmi Ziya Ülken'in Düşüncesine Giriş", *Türk Yurdu (Hilmi Ziya Ülken Özel Sayısı)*, C.: 22, S.: 174, Şubat, s.38-43.
- DRAMAN, Hüseyin (2007), *Toplum Felsefecisi Hilmi Ziya Ülken*, Boyut Yayınları, İstanbul.
- ERDEM ARTAN, İ.; BÖRÜ, D.; İSLAMOĞLU, G.; YURTKORU, S. (2005), *Üniversite Gençliği Değerler Araştırması*, Tesev Yay., İstanbul.
- ERGİL, Doğu (1987), "Muhafazakârlık Düşüncesinin Temelleri (Muhafazakârlık ve Yeni- Muhafazakârlık)", *Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.: XLI, No: 1-4, Ankara, Ss. 269-292.
- FROLOV, İvan (1997), *Felsefe Sözlüğü*, Türkçesi: Aziz Çalışlar, Cem Yay., İstanbul.
- İNSEL, Ahmet (1995), *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Genişletilmiş 2. Baskı, Gelişim Yay., İstanbul.
- KUÇURADI, İonna (1986), *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara.
- MARDİN, Şerif (1993), *İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul.
- ÖZLEM, Doğan (1986), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2006), *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- (2001), *Bilgi ve Değer*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- (1965), *Değerler, Kültür ve Sanat*, İstanbul.
- (1967), *Eğitim Felsefesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- (1958), *Felsefeye Giriş*, Cilt: II, Ankara.
- (1963), "Medeniyetimizin Değerler Sistemi", *Türk Düşüncesi*, S.:1, C.:1, 1 Aralık 1953, Ss.13-19.
- (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yay., İstanbul.
- (1981), *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*, İstanbul Kitabevi, İstanbul.
- (1947), "Yeni Sosyoloji Temayülleri", *İstanbul Aylık Dergi*, Yıl: IV, Yeni Seri: No: 4, Nisan, İstanbul, Ss. 217-224.

